

Lunds universitet
Socialhögskolan
Socialt arbete med drogmissbrukare, SOL 065
Höstterminen 2001
C-uppsats

DEN MISSBRUKANDE KVINNAN SOM SOCIAL KONSTRUKTION

**SOFIA KVINNOINSTITUTION
EN LITTERATURSTUDIE**

Författare: Elisabeth Söderman
Handledare: Mats Hilde

Abstract

The purpose of this essay was partly to study research of drug-addicted women from a social constructive perspective, partly to describe and analyse the social construction of the drug-addicted woman in the scientists' studies of Sofia treatment institute.

- What did the woman look like from a social construction perspective?
- How did the scientists describe the woman's close relations during three important parts of life – childhood, motherhood and sexuality?
- What did the scientists' construction of the woman look like on Sofia treatment institute?
- How to understand the scientists' construction of the woman in the view of feminist research and the theory of the gendersystem?

The disposition was a qualitative study of literature. The method for analysis was examination of written sources, and the themes were childhood, motherhood and sexuality. The theoretical reference was research of drug abuse, feministic research and theory. The perspective was social constructive.

The main results were that the drug-addicted woman was constructed as a person who often was maltreated and exposed to sexual abuse both as a girl and as a woman. She often was in a bad psychical health and had a thin network. The woman often had a feeling of not being seen.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	2
1. INLEDNING	3
1.1 Problemformulering	3
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Metod	6
1.3.1 Studiens uppläggning	6
1.3.2 Resultatens tillförlitlighet	8
1.3.3 Urvalsmetoder	9
1.3.4 Analysmetod	10
1.3.5 Källkritik	10
1.4 Sofia kvinnoinstitution presenteras	13
1.5 Fortsatt framställning	14
2. DEN MISSBRUKANDE KVINNAN SOM SOCIAL KONSTRUKTION	15
2.1 Tidigare forskning och teoretisk referensram	15
2.1.1 Det socialkonstruktivistiska perspektivet	16
2.1.2 Forskning om missbrukande kvinnor	17
2.1.3 Feministisk forskning och teori	19
2.1.4 Sammanfattning	22
2.2 Kvinnans historia och relaterande presenteras och analyseras	23
2.2.1 Uppväxten	24
2.2.2 Moderskapet	27
2.2.3 Sexualiteten	30
2.2.4 Sammanfattning	32
3. RESULTAT OCH SLUTDISKUSSION	33
4. KÄLLFÖRTECKNING	36

Förord

Arbetet med uppsatsen har varit intressant och lärorikt. Inte minst har det inneburit en förnyad och fördjupad kunskap som berikat min egen bild av kvinnor, män och missbruk. Mitt eget förhållningssätt till dessa har förändrats i takt med den ökade kunskapen i ämnet.

Här vill jag uttrycka min tacksamhet till några av de personer som på olika sätt har varit betydelsefulla för detta projekts slutförande. Först vill jag tacka Tina Mattsson och Elda Bonora, som bidragit med värdefulla synpunkter och användbara litteraturtips. Jag vill också tacka min handledare Mats Hilde, som på ett professionellt och personligt sätt väglett mig i konsten att skriva en uppsats. En person som förtjänar ett extra varmt tack är Christel Berg, som delat skratt och tårar i ett avgörande skede av uppsatsarbetet. Sist men inte minst vill jag tacka Mikael, som trots ett stort avstånd i tid och rum alltid varit nära.

Elisabeth Söderman

Lund december 2001

1. INLEDNING

Våren 1999 väcktes mitt intresse för *missbrukande kvinnor* genom en temadag som arrangerades av Stiftelsen Kvinnoforum i Malmö. Två andra händelser inträffade i Lund samma vår. Yvonne Hirdman, professor vid Historiska institutionen i Stockholm, föreläste om *makt och kön* i Universitetshusets aula på (gamla) Filosoficirkeln. Dessutom arrangerade Socialhögskolan en temadag om *kvinnligt och manligt*. Talare denna dag var bland andra Karin Kullberg, adjunkt vid Socialhögskolan, och Diana Mulinari, lektor vid Sociologiska institutionen i Lund. Dessa händelser har tillsammans bidragit till att väcka mitt intresse för att studera missbruk ur ett könsperspektiv.

1.1 Problemformulering

Uppfattningar om världen och människorna utgör inte några absoluta sanningar. Dessa grundas på flera olika faktorer. Kulturtillhörighet och erfarenhet påverkar i hög grad människosynen. Hur uppfattningar om omvärlden konstrueras omnämns redan av Lao Tsu ca 300 f.Kr. (1972): *"Under heaven all can see beauty as beauty only because there is ugliness. All can know good as good only because there is evil."* På samma sätt som skönhet uppstår när vi definierat fulhet så kan vi uppfatta det goda först när vi har satt ord på det onda. Likaså kan vi bli medvetna om det normala först när det avvikande har definierats. Den missbrukande kvinnan som social konstruktion är en tankemässig idé medan individen själv är objektet bakom idén. Denna idé eller konstruktion skapas ur ett behov av att kunna hantera verkligheten samtidigt som den kan bli ett hinder för att se individen (Hacking 2000).

Sociala konstruktioner är uppsatsens fokus. Gruppen kvinnor har konstruerats som avvikande från gruppen män. Feministiska forskare, d.v.s. forskare som har problematiserat kön, diskuterar avvikelser från "den manliga normen". Är kvinnan dessutom missbrukare avviker hon från kategorin "normala", "skötsamma" kvinnor. Sociala kategorier konstrueras om grupper av människor. Dessa konstruktioner utgör en del av den outtalade människosyn som styr våra handlingar.

I uppsatsen studeras konstruktionen av den missbrukande kvinnan bland några forskare som studerat Sofia kvinnoinstitution. Ett viktigt skäl till detta är att sociala konstruktioner sprids

och blir allmänna genom att forskningsrapporter studeras på utbildningsinstitutioner för bl.a. socionomer och missbruksbehandlare. Forskarnas konstruktion av missbrukande kvinnor på ett behandlingshem kan få betydelse för behandlingen av enskilda kvinnor både på den studerade institutionen och på andra institutioner. Fahlgren (1998) påpekar att även diskurser behöver undersökas och synliggöras därför att de får konkreta effekter på omvärlden.

Uppsatsens *centrala begrepp* är missbruk, kvinna och social konstruktion. Förutom dessa kommer jag att titta på begreppen genus och diskurs. Narkotikamissbruk är socialt konstruerat som ett socialt problem, enligt Hilde (1996). Synen på användandet av droger, menar han, har förändrats under olika tidsepoker beroende på vilken grupp som använt dem och i vilket syfte. Bruket av opium var accepterat och användes i medicinskt syfte i USA vid förra sekelskiftet. Numera betraktas droganvändning som *missbruk* och blir därmed moraliskt förkastligt, menar Hilde (ibid.). Han förklarar detta bl.a. genom att tyngdpunkten i brukargruppen har förskjutits från kvinnor ur medelklassen till unga män från lägre sociala klasser. För att beteckna daglig konsumtion av droger använder Goldberg (2000) begreppet problematiskt missbruk. Det är detta missbruksmönster som kvinnan i uppsatsen har haft före behandlingen på Sofia.

Begreppen kvinna och kvinnlighet behöver också definieras för att förstå uppsatsproblemet. Kulturellt har bilden av kvinnan skiftat under olika tider. Att vara *kvinna* för hundra år sedan innebar frånvaron av privilegier som t.ex. rösträtt och tillträde till universitetsstudier. Kvinnors sociala underordning har ibland förklarats utifrån biologin. Moor (i Hilde och Laanemets 2000) menar istället att detta kan förklaras socialt genom att begreppspar som styrka – kultur representerar manlighet och vekhet – natur *kvinnlighet*. Björk (2001) menar att kvinnlighet konstrueras genom att associeras till kläder och smink, alltså utifrån yttre attribut. Ett annat sätt för kvinnan att bli betraktad som kvinnlig är att få barn. Som mamma blir kvinnan synlig och får en given plats i samhället. Här används den sociala förklaringen till hur kvinna och kvinnlighet konstrueras.

Uppsatsens könsperspektiv kräver även en definition av begreppet *genus*. Genus innebär för många forskare att kön är socialt konstruerat (Holmberg & Lindholm 1995). Ursprunget till att betrakta kön som en social konstruktion kommer från de ofta citerade orden av den franska filosofen Simone de Beauvoir ”*man föds inte till kvinna, man blir det*”.¹ Hirdman (1993)

¹ de Beauvoir, Simone (2001) *Det andra könet*, Stockholm, Panpocket från Norstedts, originalutgåva 1949, *Le deuxième sexe*, vol. II, Paris.

använder begreppet *genussystem* för att förklara varför kvinnor och män befinner sig på olika sociala arenor, vilket innebär dikotomi, eller isärhållande. Dessutom menar hon att genussystemet förklarar kvinnors sociala underordning i en hierarki. Hirdmans tillämpning av genussystemet inte är oproblematiserad vilket framgår av teoriavsnittet. Begreppet genus kommer att användas i betydelsen socialt kön, d.v.s. med den feministiska utgångspunkten att kön är socialt konstruerat.

Kategorier som tillskrivs egenskaper av andra eller som själva tillskriver sig egenskaper definieras som *sociala konstruktioner*, enligt Hacking (2000). Bilden av medmänniskan konstrueras ofta på ett omedvetet plan, skriver Nilsson-Motevasel (1991). För att behandling av hjälpsökande människor ska kunna ske på ett sätt som gagnar individen är det väsentligt att vi blir medvetna om de konstruktioner vi anammat. När jag talar om den missbrukande kvinnan avser jag ingen specifik individ. Analysen av den bild som konstruerats av forskare i en behandlingssituation, d.v.s. i en institutionell kontext, tror jag kan leda fram till en ny förståelse av vem den missbrukande kvinnan är som individ.

Att definiera kvinna och kvinnlighet har tidigare inte varit intressant i den allmänna *diskursen*, eller samtalsordningen. Begreppet diskurs infördes av Foucault (1926-1984) i den samhällsvetenskapliga och metodologiska diskussionen (Fahlgren 1998). Fahlgren menar att diskurser har sitt ursprung i en viss kontext. Tills för ca tjugo år sedan var den missbrukande kvinnan osynlig i forskningen, menar Björling (i Trulsson 1993). Denna kvinna var då ännu inte betraktad som en social kategori. Brante och Fasth (1982) menar att sociala kategorier och diskurser skapar varandra. Här är det diskursen om den missbrukande kvinnan som studeras.

Den missbrukande kvinnan som social konstruktion är temat som uppsatsen kretsar kring. Detta tema beskrivs och analyseras utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv. Missbruksforskning och feministisk forskning är grunden för denna analys. Forskning kring Sofia kvinnoinstitution i Malmö valdes av flera skäl. Ett skäl är att Sofia sedan starten 1990 har varit studieobjekt för ett flertal forskningsrapporter. Dessutom har jag de senaste åren kommit att intressera mig för kvinnors situation i samhället i allmänhet och missbrukande kvinnors i synnerhet. En central fråga i uppsatsen är: Vilken bild har Sofiaforskarna konstruerat av den missbrukande kvinnan?

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är dels att studera forskning kring missbrukande kvinnor ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv, dels att beskriva och analysera den sociala konstruktionen av den missbrukande kvinnan utifrån några forskares studier av Sofia kvinnoinstitution. Detta syfte leder fram till följande frågeställningar.

- Hur ser den missbrukande kvinnan ut ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv?
- Hur beskriver Sofiaforskarna den missbrukande kvinnans nära relationer under de tre viktiga livsfaserna – uppväxten, moderskapet respektive sexualiteten?
- Hur ser Sofiaforskarnas konstruktion av den missbrukande kvinnan ut?
- Hur kan man förstå Sofiaforskarnas konstruktion av den missbrukande kvinnan utifrån feministisk forskning och teorin om genussystemet?

1.3 Metod

1.3.1 Studiens uppläggning

Uppläggningsen är icke experimentell i form av en *kvalitativ fallstudie*. Den behandlingsorganisation som valts för studien är Sofia behandlingshem. Detta är en utpräglad kvinnoinstitution där både behandlare och klienter är kvinnor. Bilden av den kvinnliga missbrukaren blir alltså tydligast här. De forskare och andra som har studerat behandlingskontexten på Sofia kvinnoinstitution är Nilsson-Motevasel (1991), Trulsson (1993), Hilde och Laanemets (2000) samt Holmberg (2000). Dessa empiriska källor i uppsatsen har studerat behandling av missbrukande kvinnor utifrån olika perspektiv.

Boken *Kvinnorummet* (Trulsson 1993) är den första i en trilogi om behandlingen av kvinnor på Sofia. De följande böckerna är Trulsson, Länne och Nötesjö (1997) samt Nötesjö och Tegborg (1999). Dessa två källor berör endast delvis behandlingskontexten på Sofia och är därför inte intressanta här. Under en tioårsperiod har alltså åtta författare gett ut sex rapporter om Sofia. Detta är ett skäl att välja att göra ett *litteraturstudium*. Merriam (1994:118) påpekar att ”även tidigare forskning kan bli föremål för studium”. En intervjuundersökning hade inte kunnat uppfylla uppsatsens syfte. Det är en intressant metod värd att pröva med tanke på de nya infallsvinklar som ett litteraturstudium kan ge.

Som *metod* har jag valt litteraturstudium. En nackdel med detta är avsaknaden av den närhet och direkthet som en intervjuundersökning hade kunnat ge. Däremot kan analysen av redan utförd forskning belysa forskningsdiskursen ur en ny infallsvinkel. Denna studie gör inte anspråk på att bilda nya hypoteser eller formulera nya teorier. Inriktningen kan ändå sägas vara *induktiv* därför att studien kan leda till en ny förståelse av problemet (Merriam 1994). Förståelsen av sociala konstruktioner är central i uppsatsen. Metoden kan alltså sägas vara hermeneutisk (ibid.).

Uppsatsens fokus är att studera den missbrukande kvinnan ur ett *socialkonstruktivistiskt perspektiv*. *Empirin* består av litteratur där forskare presenterat sina resultat om missbrukande kvinnor på Sofia kvinnoinstitution. Enligt ett socialkonstruktivistiskt synsätt antas verkligheten vara en konstruktion, ett resultat av mänskligt tänkande i en social kontext. Gerholm (i Salomonsson 1998) pekar på motsättningen mellan konstruktioner och den verklighet som beskrivs. Verkligheten får inte göras till en "konstruktion utan lidande" (ibid. s 193).

Orsaken till att jag ändå har valt det socialkonstruktivistiska perspektivet är att både kön och missbruk av många forskare betraktas som sociala konstruktioner. Valet av perspektiv ger också en möjlighet till analys av forskarnas bild av den missbrukande kvinnan. Hilde (1996) menar att sociala problem som t.ex. narkotikamissbruk kan analyseras med hjälp av avvikarteorier som har influerats av *hermeneutiken*. Denna vetenskapsmetod utgår från tolkning, förståelse och empati. Den hermeneutiska metoden tillhör det *sociala faktaparadigmet* där människan ses som en aktör som skapar mening och struktur i den sociala verkligheten genom sina tolkningar (ibid.). Att skapa mening genom konstruktioner är tillämpligt både inom missbruksvård och forskning.

Den *teoretiska referensramen* utgörs av missbruksforskning, feministisk forskning och teori. Uppsatsens teori- och forskningsbakgrund sammanfaller delvis. Därför presenteras de tillsammans. Forskningsrapporter, avhandlingar, vetenskapliga artiklar, antologier, en uppsats och en debattbok utgör mina *primära källor*. Nancy Chodorows bok *Femininum – Maskulinum*, har använts som *sekundär källa*.

Studien har en *könsaspekt* eftersom det är konstruktionen av den *kvinnliga* missbrukaren och inte missbrukaren i allmänhet som står i fokus. *Infallsvinklarna* är kvinnans historia och relaterande. Historien har delats upp i tre livsfaser, uppväxten, moderskapet och sexualiteten. Dessa har valts utifrån att de är centrala i kvinnors nutid i den institutionella kontexten. Kvinnor i missbruksbehandling anses relatera till viktiga personer som barnen, männen men även till andra kvinnor och föräldrarna. De tre livsfaserna utgör också *analysteman*. Temana uppväxten, moderskapet och sexualiteten, är valda med förhoppningen att de ska kunna besvara uppsatsens frågor.

1.3.2 Resultatens tillförlitlighet

Det angreppssätt jag valt belyser sidor av uppsatsproblemet som inte har fokuserats på detta sätt tidigare. Naturligtvis finns det andra sätt att angripa problemet. Metoden att granska källor i ett litteraturstudium gör förhoppningsvis att uppsatsens syfte blir uppfyllt och dess frågor besvarade. Den redan gjorda forskningens tillförlitlighet kan inte diskuteras här. Däremot kan sägas att både denna och min egen studie kan vara mer eller mindre saklig.

Tematiseringen av kvinnans historia i tre livsfaser har gjorts med tanke på att de alla är centrala i kvinnans nutid. Naturligtvis kan ingen strikt uppdelning göras, de är bara olika aspekter av kvinnligt liv. Barndomen utgör en begränsad tid, men kvinnan är "barn" till sina föräldrar hela livet. Moderskapet är den period som inleds med att kvinnan får barn, men mor till sina barn är hon hela livet. Sexualiteten är en del av den kvinnliga identiteten och formas under barndomen. Den period som avses här är den vuxna kvinnans sexualitet.

Betydelsen av att diskutera och analysera sociala konstruktioner framgår av de effekter som diskursen om den missbrukande kvinnan har på behandlingen av dessa kvinnor. Både forskare och kvinnliga missbrukare befinner sig en social och historisk kontext. I denna kontext definieras sociala problem och kategorier av människor konstrueras. Konstruktioner förändras beroende i vilken kontext de uppstår. Däremot kan de problem som ligger till grund för forskarnas studier uppfattas som konstanta men iklädda varierande kulturell dräkt. Även jag är en del av en kultur som påverkar mitt synsätt. För att kunna se individen är det en fördel att först generalisera genom konstruktioner. Men för att inte förlora kontakten med de specifika individer som studerats måste konstruktionerna analyseras. Med denna utgångspunkt och med

tanke på uppsatsens begränsade omfattning kan resultaten antas ha en tillfredsställande tillförlitlighet.

1.3.3 Urvalsmetoder

Urvalet av litteraturen har gjorts utifrån att berör forskning kring missbrukande kvinnor eller feministisk forskning. Litteratur som utgör uppsatsens empiri har valts därför att den berör kvinnor i behandling på Sofia kvinnoinstitution. Samtliga empiriska källor har också belyst missbrukande kvinnor med hjälp av annan missbruksforskning samt feministisk forskning. Ytterligare ett par källor om forskning kring missbrukande kvinnor har valts. En källa belyser icke könsspecifik missbruksforskning (Goldberg 2000), en annan belyser forskning om den missbrukande modern i behandling (Trulsson 1998). Två källor belyser behandling av missbrukande kvinnor inom socialtjänst respektive i projektform (Hilte 2000, Mulinari 1996).

Källor som rör feministisk forskning och teori har valts utifrån att de antingen bekräftar eller dementerar värdet av sociala konstruktioner av kön. Några källor har valts därför att de diskuterat och analyserat teorin om genusystemet (bl.a. Hirdman 1989, 1993). Andra källor problematiserar kvinnors situation inom olika samhällsområden. De diskuterar även fördelar och nackdelar med att använda teorin om genusystemet som förklaringsmodell vid studiet av kvinnors underordning i samhället generellt. Inom forskningen som problematiserar könsaspekter finns en diskussion om hur denna forskning ska benämnas. Vissa forskare gör skillnad mellan begrepp som könsforskning, kvinnoforskning, genusforskning samt feministisk forskning. En sådan distinktion skulle göra uppsatsen alltför omfattande. Därför har denna diskussion lämnats utan avseende. När denna forskning avses används enbart beteckningen feministisk. Forskning har använts för att analysera och förstå konstruktionen av den missbrukande kvinnan. Det är alltså kvinnan som är intressant i uppsatsen. Det manliga perspektivet saknas därför att det ligger utanför uppsatsens syfte.

När det gäller källor som problematiserat och analyserat sociala konstruktioner av sociala problem har urvalet varit begränsat. Därför har samtliga källor som jag har funnit i ämnet tagits med (Hilte 1996, Salomonsson 1998, Hacking 2000). Två källor har valts för att ge en definition och förståelse av begreppet diskurs (Brante och Fasth 1982, Fahlgren 1998).

Ett större urval av källor totalt sett hade kunnat ge ett vidare perspektiv på problemet och därmed andra resultat. Begränsningar som utgör uppsatsens ram gör att detta inte är möjligt. De källor som har valts har trots detta på ett tillfredsställande sätt belyst uppsatsens problem och besvarat dess frågeställningar.

1.3.4 Analysmetod

Analysmetoden utgörs av ett *litteraturstudium*. Textkällorna har tolkats för att ge en förståelse av uppsatsens problem. Forskning om missbrukande kvinnor, feministisk forskning och genussystemets två principer har används som analysverktyg i studiet av texterna ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv.

I analysen har jag fokuserat på det som är gemensamt i konstruktionen av den missbrukande kvinnan hos de olika Sofiaforskarna. En orsak till detta är att likheterna vida överväger skillnaderna som därför bara nämns kortfattat. Dessutom får de påtagliga likheterna i konstruktionen större genomslag i behandlingskontexten. En enhetlig bild skapar konstruktioner och diskurser i högre grad än om bilden varit splittrad. Uppsatsens begränsade omfång har inte heller medgivit en analys av olikheter.

Först har jag valt ut några representativa citat ur de empiriska källorna. Därefter har jag analyserat citaten utifrån övrig forskning om missbrukande kvinnor, feministisk forskning och teorin om genussystemet. Sedan har jag analyserat konstruktionen av den missbrukande kvinnan bland några forskare som studerat Sofia kvinnoinstitution. Detta görs under varje tema. Slutligen gör jag en sammanfattning av analysen.

1.3.5 Källkritik

Först presenteras och diskuteras de fyra centrala källorna som innehåller uppsatsens empiri om behandling av kvinnor med missbruk på Sofia kvinnoinstitution. Därefter presenteras och diskuteras den feministiska litteraturen. Forskning om Sofia kvinnoinstitution är nära förknippad med den feministiska forskningen därför att den delvis har sin teoretiska grund där.

Karin Trulsson är fil. lic. i socialt arbete och verksam som forskare vid Stiftelsen Kvinnoforum i Stockholm.

Drivkraften bakom Trulssons rapport *Kvinnorummet – vision, verklighet, vardag. En rapport från ett behandlingshem för kvinnor* (1993), var att dokumentera den framväxande missbruksbehandlingen där både personal och klienter är kvinnor. Studien grundas på intervjuer med klienter och behandlare på Sofia samt ansvariga politiker och chefer. Naturligtvis kan man ställa sig frågan om resultatens tillförlitlighet eftersom Trulsson valt att sitta på två stolar. Hon både studerar och deltar i Sofias verksamhet. Trulssons förklaring är att hon som föreståndare inte var direkt delaktig i behandlingsarbetet. Trulsson har löst objektivitetsproblemet genom att låta *Bam Björling* delta i utvärderingen av verksamheten. Björling är sociolog och har varit verksamhetschef vid Stiftelsen Kvinnoforum från och med grundandet 1988 fram till april i år. Kvinnorummet ser jag som en viktig empirisk källa eftersom den berör Sofia institutionens inrättande och de två första åren.

Även *Det är i alla fall mitt barn* (Trulsson 1998), behöver beröras här. Källan utgör en licentiatavhandling i socialt arbete. Ingenstans i boken finns en explicit presentation av vid vilka behandlingsorganisationer intervjuerna har gjorts. Holmberg (2000) har uppfattat att boken avser behandling på Sofia. Holmberg skriver (ibid. s 33): "*Karin Trulsson, som skrivit om tolv mödrar och deras rehabilitering på Sofia, visar att...*" Se även hänvisningen i not 69 (ibid. s 52). Självsäger Trulsson: "*Det rörde sig om kvinnor vid tre barnhem, tre behandlingshem för missbrukare (två kvinnokollektiv och ett behandlingshem för män och kvinnor) och ett LVM-hem, tvångsvård för kvinnor.*" (1998:262 f). Utifrån detta citat konstaterar jag att avhandlingen *möjligen* kan beröra Sofia bland flera andra institutioner. Om boken delvis berör Sofia så är det omöjligt att avgöra vilka delar det gäller. Detta är orsaken till att jag betraktar denna källa som om den *inte* berör Sofia kvinnoinstitution. Istället har jag valt att använda Trulssons bok (1998) som källa inom forskning om missbrukande kvinnor.

Ingrid Nilsson-Motevasel är fil. dr i socialt arbete och verksam som forskarassistent vid Socialhögskolan i Lund.

Nilsson-Motevasel har intervjuat åtta behandlare inför starten av Sofia i sin sociologiska C-uppsats (1991) som heter *Kvinnor som behandlar kvinnor*. Det bör påpekas att hon inte var forskare vid den tid uppsatsen skrevs. Trots att denna källa alltså inte utgör forskning har den

på ett värdefullt sätt skildrat behandlarnas bild av den missbrukande kvinnan på Sofia. Författaren påpekar den svaghet som ligger i att hon har gemensamma referensramar med de kvinnliga behandlare som hon intervjuar. Både intervjuare och intervjuade har arbetat inom narkomanvården och på socialförvaltningen i Malmö. Detta påverkar hennes sätt att intervjua och analysera, konstaterar Nilsson-Motevasel. Syftet med uppsatsen är att undersöka de anställdas syn på kvinnofrågor samt deras syn på behandlingen av missbrukare. Uppsatsen har använts som en av de empiriska källorna i min uppsats.

Mats Hilte är fil. dr i sociologi och verksam som lärare och forskare vid Socialhögskolan i Lund. Dessutom är Mats Hilte min handledare. I arbetet med uppsatsen har jag dock inte upplevt att detta har skapat några problem. Det finns en tillräckligt tydlig distinktion mellan forskaren och handledaren Mats Hilte.

Leili Laanemets är socionom och verksam som doktorand vid Socialhögskolan i Lund.

Hilte och Laanemets (2000) har studerat tre behandlingshem och en tvångsinstitution. Rapporten har namnet *Berättelser om missbruk och vård, Om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram*. Två av institutionerna tar emot både manliga och kvinnliga klienter och två tar enbart emot kvinnliga. Behandlingsmetoderna skiljer sig åt. Studien utgår från det narrativa perspektivet, vilket innebär att kvinnornas egna berättelser står i centrum. På Sofia har intervjuer gjorts med sju kvinnliga klienter om deras missbruk och vägen ut ur missbruket. Författarna diskuterar både kvinnlighet och missbruk ur ett konstruktivistiskt perspektiv. Genom att studera berättelserna och de analyser som gjorts kring dessa har jag försökt få fram hur bilden av den missbrukande kvinnan ser ut på Sofia kvinnoinstitution.

Carin Holmberg är fil. dr i sociologi och verksam som forskare vid Ersta & Sköndal högskola i Stockholm.

I *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling* har Holmberg (2000) studerat sex olika institutioner, varav hälften frivilliga och hälften med tvångsintagning. Samtliga behandlingsorganisationer har enbart kvinnliga klienter. På LVM-hemmen som har tvångsintagning arbetar både kvinnor och män. Ett av de frivilliga hemmen har en manlig föreståndare och kvinnlig personal i övrigt. Gemensamt är att metoden är miljöterapeutisk medan den ideologiska grunden för de frivilliga institutionerna skiljer sig åt. På Sofia har tre

av de kvinnliga behandlarna intervjuats. Holmberg som är feministisk forskare tar med det feministiska perspektivet i sin studie av den missbrukande kvinnan (se Holmberg 1993, 1995, 2000). I diskussioner och analyser gör hon tolkningar av kvinnligt och ibland även manligt inom missbruksvården. Detta är intressant därför att min ambition i uppsatsen är att försöka belysa hur konstruktionen av den missbrukande kvinnan ser ut utifrån ett könsperspektiv.

Den teoretiska utgångspunkten i uppsatsen är hämtad från övrig missbruksforskning och feministisk forskning. *Hirdmans* artiklar (1989, 1993) har använts för att studera genussystemet. För att förstå kvinnans situation i samhället har jag använt mig av feministiska forskare som *Hallberg*. Hon har studerat utvecklingen av feministisk vetenskapsteori i sin bok *Kunskap och kön* (1992). I artikeln *Feministisk teori* (1995) har *Holmberg* och *Lindholm* gjort en samhällskritisk och vetenskapskritisk studie av maktförhållanden mellan kvinnor och män. Både Holmberg, Lindholm och Hallberg har analyserat teorin om genussystemet. Här används den feministiska forskningen och teorin om genussystemet för att försöka tolka konstruktionen av den missbrukande kvinnan bland några forskare som studerat Sofia kvinnoinstitution.

Förutom dessa primära källor har jag använt en sekundär källa, *Nancy Chodorow* som är sociolog och feministisk forskare. I boken *Femininum – Maskulinum, modersfunktion och köns sociologi* (utkom första gången på svenska 1988) har Chodorow studerat den västerländska kärnfamiljen. Utgångspunkten är en könsspecifik vidareutveckling av objektrelationsteorin. Det som är relevant för Sofia kvinnoinstitution tas upp av Trulsson och Nilsson-Motevasel. Hallberg, Holmberg, Lindholm och Nilsson-Motevasel har analyserat och diskuterat Chodorows tankar om utvecklingen av könsidentiteten och hur man kan förstå könsskillnad.

1.4 Sofia kvinnoinstitution presenteras

Sofia kvinnoinstitution presenteras på olika sätt i de olika empiriska undersökningarna som jag har använt. Här har jag valt att presentera Sofia utifrån Trulssons bok *Kvinnorummet* (1993 sidorna 29, 31, 50-52, 61 och 64). Studien sträcker sig under de två och ett halvt första åren sedan starten 1990.

Det finns tio behandlingsplatser. Behandlingsideologin är miljöterapeutisk och behandlingssamtalen utgår från ett psykodynamiskt synsätt. Behandlingen styrs av tre övergripande regler, drogfrihet, förbud mot våld samt att arbetsschemat skall följas. Personalen består förutom föreståndaren av tolv behandlare, majoriteten har socionomutbildning, en är psykolog. De är mellan 26 och 51 år. Majoriteten är gifta, sammanboende och har barn. Ingen av de kvinnliga behandlarna har haft problem med missbruk.

Antalet missbrukande kvinnor i Trulssons rapport är 23. Kvinnorna är mellan 20 och 40 år, de flesta är över 30. Två tredjedelar av kvinnorna har mellan ett och tre barn. De flesta barnen bor i familjehem och några bor hos sina biologiska pappor under behandlingstiden. Den målgrupp Sofia vänder sig till är kvinnor med missbruksproblem. Sofia är öppen för kvinnor med tungt missbruk och svåra sociala problem, dock inte gravt psykiskt störda eller äldre utslagna kvinnor. Speciellt för Sofia är att man vill ge tidig hjälp åt gravida missbrukare.

Tre fjärdedelar av de kvinnliga klienterna hade sin försörjning genom socialbidrag, ingen hade lön från anställning. Drygt hälften hade egen bostad, en bodde hemma hos föräldrarna och resten saknade bostad. Tre fjärdedelar var narkotikamissbrukare, resten hade blandmissbruk med alkohol. Knappt hälften hade missbrukat kortare tid än tio år, resten mellan tio och tjugo år. Drygt en tredjedel hade dömts till kriminalvård innan behandlingen på Sofia. Det var oklart hur många som finansierat sitt missbruk genom prostitution. Mer än en tredjedel hade utsatts för sexuella övergrepp under uppväxten.

1.5 Fortsatt framställning

Avhandlingens första del utgörs av *tidigare forskning och teoretisk referensram* och består av fyra delar. Den första delen rör *det socialkonstruktivistiska perspektivet*. Därefter följer *forskning om missbrukande kvinnor*. Den tredje delen behandlar *feministisk forskning och teori*. Avsnittet avslutas med en *sammanfattning*.

Kvinnans historia och relaterande utgör avhandlingens andra del. Först presenteras och analyseras forskarnas bild av den missbrukande kvinnan på Sofia kvinnoinstitution med hjälp av forskning och teori. Analysen görs utifrån tre teman som betraktas ur två aspekter,

kvinnans historia och relaterande. Temana har definierats utifrån viktiga livsfaser i kvinnans historia, nämligen *uppväxten*, *moderskapet* och *sexualiteten*. Detta avsnitt avslutas med en *sammanfattning* av analysen.

Slutligen presenteras och diskuteras studiens resultat under rubriken *resultat och slutdiskussion*. Därmed har förhoppningsvis uppsatsens syfte uppfyllts och dess frågeställningar besvarats. Kanske leder diskussionen till framtida forskningsfrågor.

2. DEN MISSBRUKANDE KVINNAN SOM SOCIAL KONSTRUKTION

2.1 Tidigare forskning och teoretisk referensram

Enligt genussystemets andra princip definieras kvinnor som avvikande från den manliga normen. Att vara kvinna och missbrukare överensstämmer dessutom dåligt med bilden av den ”normala kvinnan”. För att vi ska kunna uppfatta någon som normal krävs att någon annan är avvikande från de normer som ställts upp. Uppfattningen, att avvikelse är en social företeelse, är hämtad från Cooley (i Goldberg 2000). Avvikelsen kan förstärkas genom stämpling. Den kan också normaliseras eller neutraliseras (Trulsson 1998). Fahlgren (1998) konstaterar att kvinnors avvikelse ofta ges biologiska förklaringar medan det som förklarar mäns avvikelse ofta är sociala faktorer. Definitioner av normalitet formas i vårt kulturella sammanhang. Konstruktionen av kön skapas också i en social kontext, i samhället i stort, inom behandlingskontexten, bland forskare m.fl. Dessa olika sociala sammanhang där människor lever, arbetar och samtalar kan benämnas diskurser eller samtalsordningar. Hur vi konstruerar kön, missbruk m.m. har sin grund i vår kulturella förförståelse. Konstruktionerna får sedan konsekvenser för våra handlingar.

Forskare har analyserat och tolkat bilden av den missbrukande kvinnan inom olika behandlingskontexter. De organisationer som har varit forskarnas objekt omfattar öppen eller sluten vård med intagning på frivillig väg eller genom tvång. Några forskare har studerat Sofia kvinnoinstitution i Malmö. En av dem, Karin Trulsson, har kombinerat forskandet av Sofia med föreståndarskap på Sofia. Samhällets bild av den missbrukande kvinnan kan ha negativa eller positiva förtecken, menar Trulsson (1993). Antingen betraktas hon som ”fyllekärningen och horan” eller som ”den ärbara kvinnan och den goda modern” (ibid. s 23).

Men den missbrukande kvinnan har länge varit ointressant och osedd både inom forskning och behandling. I mitten av 1980-talet startades därför olika behandlingshem för enbart kvinnor samtidigt som feministisk forskning, d.v.s. forskning som problematiserar kön, fick stort genomslag.

2.1.1 Det socialkonstruktivistiska perspektivet

Den teoretiska grunden för det *socialkonstruktivistiska perspektivet* finns inom fenomenologin, menar Hilte (1996), som studerat Husserl (1859-1938) och Schutz (1899-1959). Detta perspektiv tillämpas enligt Hilte bl.a. inom sociologin, den symboliska interaktionismen och den samtida mansforskningen. Hacking (2000) går längre tillbaka i tiden och hänvisar till en rad konstruktivister som har sina rötter hos Kant (1724-1804). Kant och hans efterföljare har alla framfört någon kritisk idé. Det konstruktivistiska uttrycket "*man föds inte till kvinna, man blir det*" (se not 1) diskuteras av Hacking (2000). Han menar att detta uttryck har haft stort inflytande på socialkonstruktivistiska riktningar som rör genus. Hilte (1996) skriver om narkotikamissbruket som en social konstruktion. Han menar till skillnad från tidigare sociologer att missbruket som avvikelse är resultatet av kollektiva definitionsprocesser.

Det finns olika riktningar inom socialkonstruktivismen. Den mest radikala, den universella konstruktivismen, menar att i stort sett allting är socialt konstruerat. En annan kallas lingvistisk idealism. Hacking (2000) förklarar att denna riktning hävdar att ingenting är verkligt förrän någon talar om det eller skriver om det. Peter Berger (i Hilte 1996) menar att människan ständigt skapar och upprätthåller samhället och relationen till denna, vilket sker genom tillägnet av språket. Språket finns där när vi föds men det "får liv när vi talar det, samtidigt tillägnar vi oss världen och vår egen mänsklighet." (ibid. s 23). Fahlgren (1998) både bekräftar och dementerar. Dels säger hon att den språkliga ordning vi föds in i definierar oss som pojke respektive flicka. Samtidigt betonar hon skillnaden mellan språk och diskurs, där språket bara relaterar till språkliga system medan diskursen relaterar till omvärlden. Dessutom talar hon om språket som både konstruerat och konstruerande (ibid.).

Människor som grupperats i sociala kategorier har tillskrivits egenskaper både från andra grupper och från den egna gruppen. Därigenom blir kategorier sociala konstruktioner, enligt Hacking (2001). En social konstruktion skulle alltså kunna beskrivas som en gemensam

uppfattning om sociala fenomen. Denna uppfattning måste till största delen omfattas av de individer som tillhör den sociala kontext där konstruktionen uppstått. Sociala konstruktioner är grundläggande för sociala interaktioner vilka inte kan uteslutas om vi skall förstå mänskligt handlande, enligt Cooley (i Hilde 1996).

Både kön och missbruk kan förstås som sociala konstruktioner. Den missbrukande kvinnan är alltså inte någon specifik individ. Hon kan istället betraktas som en konstruktion. Den bild vi konstruerar utgör en ram för våra attityder och handlingar gentemot människor vi möter. Ett problem med att betrakta en kategori människor eller ett socialt problem som social konstruktion, menar Hacking (2000) är att denna blir en del av den diskurs som den avser att analysera. Även Salomonsson (1998) tar upp detta problem. Hon betonar att konstruktionen av kulturella fenomen även är fysiska realiteter som kan upplevas. I en not citeras Fredric Jameson (tolkad av Hauge) som påpekar att historia också gör ont, "history hurts" (ibid. s 219). Konstruktionen som skulle kunna bli ett sätt att hantera verkligheten kan alltså samtidigt bli ett hinder att se individen, i detta fall den missbrukande kvinnan.

2.1.2 Forskning om missbrukande kvinnor

Forskningen av befolkningens missbruksvanor har studier gjorts på värnpliktiga män. Dessa studier har gjorts i stort sett varje år sedan 1960-talet i Sverige. Men Nilsson-Motevasel (1991) påpekar att kvinnor som missbrukar alkohol har funnits i dokumentation redan från 1800-talet. Goldberg (2000) syftar inte till att studera könsskillnader men ger ändå en kort presentation av forskningen om missbrukande kvinnor. En undersökning gjordes 1964 av Isidor Chein (ibid.) om hur heroinmissbrukande kvinnors uppväxt skiljde sig från männens. Goldberg nämner två avhandlingar av Maj Britt Holmberg 1981 och Marie Torstensson 1987. Avhandlingarna visar att flickors avvikande beteende skiljer sig från pojkars och att det finns ett starkare samband mellan missförhållanden i barndoms hemmet hos kvinnliga missbrukare än hos manliga (ibid.).

När forskningen som inriktas mot kvinnor som missbrukar kom i gång under 1980-talet framstod kvinnorna som avvikande från de manliga missbrukarna. Sedan dess har kvinnors missbruk uppmärksammas och problematiserats av en rad forskare som har studerat både missbrukets förlopp och behandling. Bam Björling inleder sitt förord i Trulssons bok (1993:5) med orden: "*Kvinnorna i missbruk och i behandling är oftast inte sedda som kvinnor.*"

Holmberg (2000) påpekar att kvinnliga narkomaner får mer uppmärksamhet än kvinnliga alkohol- och tablettmissbrukare av två orsaker. Dels är deras missbruk svårare att dölja, dels kräver det betydligt större inkomster. Av sammanhanget framgår att kvinnorna prostituerar sig för att kunna finansiera sitt narkotikamissbruk. Därigenom blir dessa kvinnor synliga.

Från tidigt 1900-tal fram till början av 1970-talet behandlades kvinnor och män var för sig (Trulsson 1993). Därefter infördes könsblandade behandlingsinstitutioner. Kvinnorna på dessa institutioner var i minoritet och därför tillgodosågs inte deras behov i tillräcklig grad, menar Trulsson (ibid.). Sofia kvinnoinstitution invigdes 1990 som ett i raden av behandlingshem för enbart kvinnor sedan det första startades 1986. Detta skedde som ett svar på den forskning som visade att kvinnor inte tyckte sig vara sedda som kvinnor i de befintliga könsblandade vårdformerna, menar Trulsson (ibid.). Holmberg (2000) menar att osynligheten har två orsaker. Den ena är uppfattningen att kvinnor och män har samma beteende och samma problem kring sitt missbruk. Den andra är det faktum att kvinnor utgör en minoritet i missbruksgruppen och därför inte har varit intressanta för forskningen.

Mulinari (1996) menar att den kvinnliga klienten kan bli synliggjord i kvinnoprojekt men inte som individ utan som "den andra". Detta beror på att projekt i praktiken avpolitiserar, menar hon. Mulinari påpekar att det finns en risk när den feministiska kunskapen om hierarkiska relationer tolkas i den institutionella diskursen. Det Mulinari befarar är att intresset istället riktas mot "hur kvinnor är" (ibid. s 207, förf. kurs.). Konsekvensen av denna förändring av fokus blir att kvinnor inte längre ses som handlande subjekt utan som objekt för reformer, menar Mulinari. Begreppet "den andra" syftar på att kvinnan konstruerats både som avvikande från mannen och den "skötsamma" kvinnan.

Betoningen på relationer är ett gemensamt tema som Holmberg (2000) har funnit på de olika institutionerna. Till och med inom tvångsvården relaterar kvinnorna till barnen, mannen och nätverket i övrigt genom att planera för dem. Holmberg visar att rollen som mamma medför fler vinster och kan vara lättare att uppnå än kvinnorollen. Hon menar att dålig självkänsla och svag identitetsuppfattning förstärker mannens betydelse för den missbrukande kvinnan. Holmberg har uttryckt problemet så att förlusten av barnen väcker känslor av skam och skuld medan förlusten av mannen hotar kvinnans hela existens (ibid.).

Nilsson-Motevasel (1991) tecknar två bilder av den missbrukande kvinnans relaterande. Dels finns bilden av kvinnan som existerar genom sina relationer vilket överensstämmer med Holmbergs bild. Men Nilsson-Motevasel har också funnit en bild där kvinnan är fri att välja nära relationer eller avstå. Vikten av relationer visas i att frånvarande mödrar och bristen på väninnor driver tonårsflickan in i relationer till äldre män i *"närmast symbiotiska förhållanden, där männen styr"*, menar Trulsson (1998:225 förf. kurs.). Relationen domineras av mannens drogvanor konstaterar Trulsson.

Trulsson (1998) beskriver den missbrukande flickans väg in i vuxenlivet som kantad av missbruk, våld och sexuellt utnyttjande. Det bekräftas av Holmberg (2000) som menar att forskarna på senare tid har betonat kvinnors erfarenhet av incest, våldtäkt, misshandel och prostitution. Äldre forskning beskrev däremot kvinnorna som promiskuösa till sin "natur", skriver Holmberg (ibid.). Trulsson (1998) betonar att kvinnors underordning bland missbrukare blir tydlig genom att det är vanligt att män utövar våld och förtryck mot kvinnor. Holmberg (ibid.) påpekar att det är anmärkningsvärt att Goldberg (2000) enbart talar om flickor, när han talar om att unga människors väg in i missbruksvärlden går via sexuella relationer. Missbruk av narkotika kan betraktas som ett socialt problem som har konstruerats socialt, menar Hilde (1996).

Forskning om missbrukande kvinnor kan alltså sägas spegla kulturellt och socialt konstruerade bilder av den missbrukande kvinnan. Drivkraften till uppkomsten av denna forskning har till stor del varit att göra den missbrukande kvinnan synlig både i forskning och behandling. Synliggörandet av kvinnan är även ett av motiven bakom feministisk forskning. Detta gemensamma fokus kan ha sin förklaring i att både inrättandet av institutioner för behandling av och forskningen om missbrukande kvinnor skett parallellt med den feministiska forskning som gjorts under den senaste tjugoårsperioden.

2.1.3 Feministisk forskning och teori

Ett studium av konstruktionen av den missbrukande kvinnan på en kvinnoinstitution utan att betrakta problemet utifrån feministisk forskning är knappast tänkbart. Dessutom har samtliga empiriska källor kopplat sin forskning om missbrukande kvinnor på Sofia till feministisk forskning. Den tidiga forskningen som uppstod ur kvinnorörelsen på 1960- och 70-talen betonade olika dimensioner av kvinnans situation i samhället. En viktig aspekt är

synliggörandet av kvinnors kunskaper och erfarenheter, menar Holmberg och Lindholm (1995). Mulinari (1996) bekräftar att dessa erfarenheter och kunskaper osynliggjorts i den vetenskapliga diskursen. Feministisk forskning vill ge kunskap om hierarkiska relationer. Holmberg och Lindholm (ibid.) menar att den feministiska forskningen har en gemensam referensram som innebär att maktförhållandet mellan könen betraktas som en avgörande princip för samhällets organisering. Ett viktigt skäl att studera detta könsmissiga maktförhållande är att det osynliga därmed kan göras synligt, menar Eduards (1995).

Uttrycket *"man föds inte till kvinna, man blir det"* (se not 1) har använts av många feminister (Hallberg 1992, Mulinari 1996, Gothlin 1999:4, Björk 2000:193) för att hävda att kön är socialt konstruerat. Hallberg (ibid.) konstaterar att de flesta feminister är överens om att den sociala betydelsen av kön är den väsentligaste. Gothlin (1999) och Holmberg (2000) hänvisar till de Beauvoir när de talar om konstruktionen av kvinnan som "den andra". Samtidigt som kvinnor objektifieras, menar Mulinari (ibid.) att de både avskiljs från och underordnas män. Här finns en koppling till genussystemets båda principer, se nedan. Ur definitionen av "den andra" skapas kontrasten mellan "vi och dom", mellan normalitet och avvikelse. I processen utdefinierar vi avvikaren, i det här fallet den missbrukande kvinnan och stämplar hennes beteende som oacceptabelt. Enligt Goldberg (2000) leder denna process till en samhällelig stigmatisering. Behovet att lägga skulden på någon annan, att skapa syndabockar, verkar vara ett mänskligt grunddrag.

Gayle Rubin (i Gothlin 1999) anses ha introducerat kön/genus (eng. sex/gender) och genussystem som begrepp. Detta genom en artikel som publicerades i New York 1975. Hirdman har studerat genussystemet (1989, 1993) som enligt henne bygger på två principer. Den första principen *"manligt och kvinnligt bör inte blandas"* innebär en dikotomi, ett isärhållande av könen (Hirdman 1993:149). Den andra principen *"det är mannen som är norm"* innebär en hierarki (ibid.). Den hierarkiska principen förutsätter att kvinnan är underordnad eller avvikande, menar Gothlin (1999). Om genussystemet säger Hirdman (1989) att det finns en underförstådd social och strukturell ordning som tvingar människor in i ett böjningsmönster av maskulinum respektive femininum. Genus innebär för Hirdman en könsneutral kategori som betonar kvinnors och mäns inbördes relationer (ibid.). Enligt Hilde (2000) är genus något som människor skapar genom sina pågående handlingar.

Bland de olika riktningar som finns inom den feministiska forskningen vill jag fokusera på två som illustrerar skillnader i tillämpningen av genussystemets två principer. En skiljelinje går mellan den politiska feminismen som betonar köns likhet medan den biologiska betonar köns olikhet eller särart. Den politiska "likhetsfeminismen" innebär att genussystemets båda principer förkastas, d.v.s. att könen bör blandas och att mannen inte är norm (Nilsson-Motevasel 1991). Den feminism där den första principen accepteras och den andra förkastas, d.v.s. att könen inte bör blandas och att mannen inte är norm, kallar Hirdman "den rena särartsideologi" (ibid. s 27). Nilsson-Motevasel menar att båda dessa sätt att betrakta kvinnan fanns representerade på Sofia men att särartstanken dominerar.

Nilsson-Motevasel (1991) förvånades av att "särartskvinnorna" som förespråkar bibehållandet av kvinnliga sfärer samtidigt nedvärderar kvinnors erfarenheter och egenskaper. Detta förhållande framstår som mindre märkligt om man utgår från att kön är socialt konstruerat. Kvinnorna tillskriver sig själva egenskaper och bedömer sina erfarenheter utifrån en självbild och med en självkänsla som är låg. Så skapas konstruktionen av dem själva som mindre värda. Holmberg (1993) visar att kvinnor och män genom sina handlingar och tolkningar av relationen dem emellan upprätthåller både olikhet och hierarki mellan könen i samhället. Den feminism som Gothlin, Holmberg, Lindholm, Mulinari och Björk förespråkar betonar köns likhet, kanske på ett politiskt plan. Chodorow däremot framstår som särartsfeminist.

Holmberg (1993) påpekar att det problematiska med genussystemet är att Hirdman inte diskuterar hur genussystemet *reproduceras* (förf. kurs.). Holmberg vill i sin avhandling visa vilka sociala mekanismer som ligger bakom denna process. Eduards (1995) tillägger att forskningen även bör studera *varför* (förf. kurs.) kvinnor har en sämre ställning i samhället jämfört med män. Holmberg (2000) kritiserar även att Hirdman förlägger dikotomin på ett rumsligt plan och att Hirdman menar att problemet med isärhållandet kan åtgärdas genom att könen möts på en gemensam arena. Holmberg menar däremot att integreringen av könen i samhället inte hotar mäns makt. Istället bevaras den samhälleliga könsojämlikheten om integrationen bygger på uppfattningen att kvinnor och män i grunden är olika, menar hon. Både Holmberg (ibid.) och Nilsson-Motevasel (1991) menar att personalen på behandlingshemmen inte visar någon enhetlig bild av könen. Holmberg menar dessutom att personalen talar om dessa bilder som socialt konstruerade.

Några kvinnoforskare utgör den teoretiska grunden i Trulssons två böcker (1993, 1998). En källa som är viktig för Trulsson är sociologen Nancy Chodorows *Femininum – Maskulinum*. Chodorow har utvecklat objektrelationsteorin utifrån ett könsperspektiv. Könssocialisationen uppkommer genom att modern relaterar till barnet på olika sätt beroende på dess kön. Bjerrum Nielsen och Rudberg (1988) bekräftar Chodorows iakttagelser att skillnader mellan könen uppstår under närmandefasen, i 1½ till 2-årsåldern, då modern bl.a. för över sin osäkerhet inför fysisk aktivitet på flickan medan hon förutsätter att pojken klarar sig. Nilsson-Motevasel (1991) är kritisk till detta förklaringsätt och menar att definitionen av manligt och kvinnligt i psykologiska teorier omöjliggör förändring och utveckling. Chodorows objektrelationsteori ifrågasätts också av Hallberg (1992) eftersom den betonar relationen till modern. Detta sker genom Chodorow fokuserar på den pre-oidipala mor-barnrelationens betydelse för köns utveckling. För Trulsson är Chodorows teori tvärtom viktig eftersom den ger en förklaring till kvinnors relaterande förhållningssätt. Däremot verkar hon inte vara intresserad av att problematisera kvinnors betoning på relationer utifrån ett samhällsperspektiv.

Holmberg (2000) menar att förhållandet mellan könen på Sofia kvinnoinstitution definieras som kvinnors underordning och mäns överordning. Hon påpekar att köns olikhet betonas framför deras ojämlikhet. Holmberg menar liksom Nilsson-Motevasel (1991) att kvinnomedvetenheten på Sofia utgår från det psykologiska planet och inte utifrån samhällsstrukturen. Därmed menar Holmberg att det finns en risk att strukturella problem förläggs till individen. Syftet med Holmbergs rapport (2000) är att exemplifiera de likheter som finns mellan missbrukande kvinnors livsvillkor och de villkor som kvinnor generellt upplever i samhället. Därigenom kan klyftan minskas mellan olika kategorier kvinnor, mellan "vi och dom" (ibid.).

Tolkningarna av begreppen genus och kön skiftar mellan olika forskare. Även tolkningen av genussystemets två principer, dikotomi och hierarki varierar. Det intressanta här är att se om konstruktionen av kvinnan som missbrukar har påverkats av kvinnors livsvillkor generellt i samhället.

2.1.4 Sammanfattning

Det socialkonstruktivistiska perspektivet har gamla anor. Hilde (1996) refererar till Husserl och Schutz i början av förra seklet medan Hacking (2000) går tillbaka till Kant på 1700-talet.

Perspektivet är trots detta högst aktuellt och används inom många forskningsgrenar idag. Forskning om missbrukande kvinnor och feministisk forskning är två av dessa områden. Där används sociala konstruktioner för att diskutera och analysera sociala fenomen och kategorier. Konstruktioner skapas inom en given social kontext och analyseras utifrån en given diskurs. Här är det den missbrukande kvinnan som studeras inom en institutionell kontext utifrån en diskursen om den missbrukande kvinnan.

Forskning om missbrukande kvinnor har liksom feministisk forskning fått stort genomslag under de senaste två decennierna. Det finns ett starkt samband mellan uppsatsens empiri, forskning om missbrukande kvinnor samt feministisk forskning. Uppsatsens samtliga fyra empiriska källor (Nilsson-Motevasel 1991, Trulsson 1993, Hilte och Laanemets 2000 samt Holmberg 2000) har i sin teori anknytning hänvisat till feministisk forskning. Alla utom Trulsson (1993) hänvisar även till teorin om genusystemets två principer, dikotomi och hierarki. En annan stark koppling finns mellan feministisk forskning och socialkonstruktivistiskt perspektiv. Flera av uppsatsens feministiska källor (Hallberg 1992, Mulinari 1996, Gothlin 1999, Björk 2001) hänvisar till det konstruktivistiska uttrycket "*man föds inte till kvinna, man blir det*" (se not 1).

2.2 Kvinnans historia och relaterande presenteras och analyseras

Som empiriskt material har jag använt några rapporter och avhandlingar om missbrukande kvinnor på Sofia behandlingshem. Trulsson (1993) och Nilsson-Motevasel (1991) har i sina studier enbart utgått från Sofia medan Hilte och Laanemets (2000) samt Holmberg (2000) även har studerat andra behandlingsinstitutioner för missbrukande kvinnor.

I två av avhandlingarna har forskarna låtit kvinnorna själva komma till tals. *Trulsson* har intervjuat 23 kvinnliga klienter. Som empiriskt material har hon också använt en dagbok där behandlarna varje dag har antecknat händelser och reflexioner. De typiska problemområdena återfinns också i behandlingsplanen. Även *Hilte* och *Laanemets* har utgått från kvinnornas egna berättelser. Studien har alltså ett narrativt perspektiv. Författarna har intervjuat totalt 29 kvinnor i behandling på fyra institutioner varav tre frivilliga. I temaavsnitten citeras några av de sju Sofia-kvinnornas berättelser.

Nilsson-Motevasel har undersökt inställningen till frågor som rör kvinnofrågor samt behandling av missbrukare hos åtta blivande behandlare på Sofia. *Holmberg* har studerat sex olika institutioner för missbrukande kvinnor. Hälften av institutionerna har frivillig intagning. Dessa har en behandlingsideologi som grundas på en specifik tro eller teori. En av de frivilliga institutionerna är Sofia där *Holmberg* har studerat aspekter av kvinnosynen hos tre av behandlarna. Dessutom gör hon en jämförelse mellan missbrukande kvinnors livssituation och kvinnors situation generellt. Detta gör hon i syfte att minska klyftan mellan ”vi och dom”. *Holmberg* nämner också att en viktig målgrupp är gravida missbrukare och missbrukande kvinnor med barn. De fyra rapporterna har olika utgångspunkter och olika inriktningar.

I de följande tre avsnitten skall vi se hur bilden av den missbrukande kvinnan har konstruerats utifrån de tre teman som anknyter till hennes historia, till de tre viktiga livsfaserna uppväxten, moderskapet och sexualiteten. Dessa belyses utifrån forskning om missbrukande kvinnor samt feministisk forskning och teorin om genussystemet. Varje tema belyses först med citat ur de empiriska källorna. Citaten analyseras med hjälp av källor både ur empirin och ur övrig forskning. Varje tema avslutas med en sammanfattande reflektion. Avslutningsvis ges en sammanfattning av analysen.

2.2.1 Uppväxten

Hiltes och Laanemets rapport tar i stort sett inte alls upp kvinnans uppväxt. Det gör däremot *Trulsson*, *Nilsson-Motevasel* och *Holmberg*. *Trulsson* menar att det bästa sättet att ge en bild av den missbrukande kvinnan på Sofia är att låta dem träda fram med sina egna berättelser.

Den första kvinnan, *Britt*, berättar om sin mamma (*Trulsson* 1993:56, 57): ”... att ta till våld då mot barn... Det fick jag tyvärr med mej av min mamma... Jag vill inte alls döma min mamma för det, för jag vet hur hennes uppfostran i sin tur var. Den var mycket hårdare. Det har tyvärr gått generation efter generation...” Om sin pappa berättar *Britt* så här: ”Som tonåring, att jag då blev utsatt för incest. Det har jag alltid haft svårt för och förlåta min pappa... Det har ju tyvärr satt så djupa ärr i mej... Han har... hållit på och strula med sin sprit och sånt, när han hade det jobbigt... nånstans var han ändå glad över oss barn...”.

Britt upplever sin mamma som den som har gett henne mycket positivt i livet samtidigt som hon har fått mycket stryk. *Britt* ser mönstret som upprepas i flera generationer. Av citatet ovan framgår att *Britt* också har slagit sina egna barn. Incestupplevelsen har varit svår för *Britt* att

komma över. Trots pappans övergrepp och alkoholmissbruk känner Britt ändå att han har varit glad för henne och hennes syskon.

Lite senare i Trulssons intervju (1993:58) berättar Britt om vad hennes mamma betytt för henne som vuxen: *”Tyvärr blir det då många gånger, att man tar antingen tabletter eller sprit, missbruk av någonting. Detta för att orka med helt enkelt. Jag började att ta till missbruk när mamma gick bort. Mamma dog och hon var mitt allt... Efter detta har jag ingen vuxen person att prata med.”*

Den ambivalenta relationen till mamman visar sig på olika sätt. Dels upplever Britt att mamman betyder så mycket att Britt börjar missbruka när mamman dör. Å andra sidan har den täta kontakten med mamman inneburit att Britt inte har haft förmågan att knyta an till andra vuxna vilket ger henne känsla av ensamhet.

En annan kvinna som upplevt ensamhet och övergivenhet är Mia. Hon berättar om uppväxten (Trulsson 1993:59): *”Jag har varit på flickhem, ungdomsvårdsskola, psyket, fosterhem. Jag har trivts och klarat en behandling här (på Sofia, min anm.) och jag har äntligen hittat rätt. Det är något nytt för mig att stanna ett helt år...”* Om relationen till mamman säger hon: *”Min relation till min mamma den upphörde för över 20 år sedan. Det har blivit så ytligt för vi tappade varandra. Det var när jag blev omhändertagen av barnavårdsnämnden. Då var det precis som om min mamma någonstans släppte kontakten...”* Om pappan säger Mia: *”Min pappa är ytlig. Han vill inte prata om problem. Det finns inga problem i hans liv, han stänger av och är väldigt hård. Ibland tycker jag inte att han är någon människa... Samtidigt kan jag tycka väldigt synd om honom.”*

Till skillnad från Britt har Mia enbart negativa erfarenheter av relationen till mamman. Mias tidiga och svåra separation från föräldrarna har gjort det svårt för Mia att ha en vuxenrelation till mamman. Mia avbröt kontakten för över 20 år sedan. Pappan däremot kan hon uppleva lite mer nyanserat. Trots att Mia tycker att pappan har varit hård och omänsklig kan hon känna ett visst medlidande med honom.

Om vikten av att bearbeta sina mammarelationer talar Nilsson-Motevasel (1991:40 f): *”Dessa kvinnor kan ha en speciell problematik med sina mödrar, där kan vi dra ett tungt lass, att vara ställföreträdande mödrar.”* Citatet fortsätter med orden: *”De måste få prata om... sin*

misslyckade barndom, sina relationer till mamman.”. Holmberg (2000:25) skriver om några informationsskrifter där det står att personalen fungerar som gästernas ”morsor”. *”Men de jag intervjuar tonar ned detta. En är uttalat kritisk... En annan påpekar att... klasskillnaden och levnadssättet... (kan) vara ett hinder .”* I en not påpekar Holmberg (ibid. s 54): *”I intervjuerna säger informanterna att de idag anser att det vore viktigare att fråga om personalens relation till ’mamma’ (än att ifrågasätta deras relation till män, min anm.). Detta eftersom alla kvinnor inte har ett okomplicerat förhållande till sin egen mamma. Något som sägs inverka på förhållandet till andra kvinnor.”*

Både Nilsson-Motevasel och Holmberg talar i citaten ovan om betydelsen för de kvinnliga klienterna av att bearbeta komplicerade och ambivalenta känslor i relation till den egna modern. Detta skulle kunna förbättra kvinnornas möjligheter till goda förhållande till andra kvinnor. Problemet är att även de kvinnliga behandlarna tycks ha obearbetade relationer till sina mödrar. Frågan man kan ställa sig utifrån citaten ovan är om behandlarna kan stå för en viss likhet med klienternas situation eller om de håller fast vid skillnaderna.

Trulsson relaterar till Björlings utvärdering när hon skriver om flickors behov av att vara sedda (1993:78): *”...kvinnornas synlighet är viktig. Det gäller både de kvinnor som deltar i behandlingen och behandlarna. Det handlar om den egna betydelsen. Kvinnorna ger uttryck för att de behöver, att någon lägger märke till dem.”*

Analys av det empiriska materialet kan också göras med hjälp av övrig forskning om missbruk, feministisk forskning och teorin om genussystemet. Trulsson (1998) hänvisar till Hirdmans (1993) begrepp genuskontrakt när hon talar om könssocialisationen som ärvs från generation till generation. Flickor ses som relaterande och pojkar som agerande. Berit Andersson har studerat flickor på ett ungdomshem för enbart flickor (i Hilde 2000, Holmberg 2000). Andersson visar där att flickors missbruk och sexuella beteende psykologiseras och att flickorna anses vara offer för negativa omständigheter.

Missbrukande kvinnor ofta har utsatts för incest som barn, menar Holmberg (2000). Goldberg (2000) betonar att sexuella relationer är betydelsefullt för flickors väg in i missbruket. Trulsson (1998) vill däremot förklara flickornas beteende med att deras mödrar är frånvarande och att de saknar väninnor. Hon talar också om föräldrars missbruk, våld och sexuell utnyttjande av företrädesvis fäder eller andra manliga närstående. Denna känsla av att inte

vara sedd har grundlagts i barndomen, bekräftar Trulsson senare (1998). Hon konstaterar att nästan alla kvinnor i hennes undersökning har upplevt att de inte har blivit sedda och att de kände sig oönskade som barn. Bilden inte är entydigt negativ, betonar Trulsson (ibid.), och fortsätter att betydelsefulla personer också har visat välvilja och omtanke.

Den sociala konstruktionen av den missbrukande kvinnans *uppväxt* bland Sofiaforskarna tycks innebära att kvinnan har utsatts för misshandel, övergrepp och har ambivalenta vuxenförebilder. Förväntningarna på flickan handlar mycket om att passivt underordna sig samhällets normer och inte vara maskulint utagerande. Missbruk hos flickor och kvinnor anses som ett normbrott och orsakerna förläggs till flickans relaterande till föräldrarna snarare än till sociala förhållanden i samhället i stort. Problemen i barndomen förstärks av att flickorna inte har upplevt sig sedda.

2.2.2 Moderskapet

Moderskapet tas upp av uppsatsens samtliga fyra empiriska källor. Trulsson betonar barnens centrala betydelse för kvinnorna både när de missbrukar och under drog fria perioder, under behandlingen och i målsättningen inför framtiden. Inledningsvis fortsätter vi se på exemplet Britt i Trulssons rapport. Britt har lyckats ta hand om sina barn trots sitt missbruk (1993:58). *"Det fick inte synas utåt. Så jag drack på kvällarna när barnen låg och sov. Många gånger tog jag tabletter för att kunna sova och tabletter för och kunna hålla mej vaken på den, nervlugnande medel."* Av egen kraft ordnade Britt ett möte som hon upplevde det för barnens skull i första hand. *"Genom att skriva ett brev till barnpsyk och be om hjälp helt enkelt... när jag då fick ett möte med barnpsyk, vuxenpsyk var med, socialen var inblandad och jag hade även bett om att dagis skulle vara med..."* Britt fick starkt stöd från föreståndaren på dagis: *"...hon sa ifrån att barnen mår dåligt... Hon sa ifrån att jag behövde ju hjälp omedelbart."*

Liksom relationerna i Britts barndom var ambivalenta så är relationen till barnen det. Å ena sidan försöker hon ta hand om sina barn å andra sidan orsakar hon dem skada genom sitt missbruk. När hennes liv är i en enda röra av missbruk, ensamhet och dålig psykisk hälsa söker hon hjälp för barnens skull. Detta leder till att hon själv får en förnyad kontakt med vuxenpsyk. De vuxna hon känner stöd från finns på barnpsyk och på dagis. Britts nätverk för övrigt är glest vilket syns på den stora ensamhet som Britt ger uttryck för.

För Mia har det inte gått så bra att kombinera missbruk och vårdnad om barnen (Trulsson 1993:59). *"Det var rena rama 'berg och dalbanan' i missbruk. Jag hade liksom ingen spärr. Brydde mig inte och hade inget ansvar. Det gick ju inte att ha barnen hemma. Mitt missbruk blev större när barnen hade åkt..."* Mia beskriver sina ambivalenta känslor inför barnen: *"Man har ju hela tiden dåligt samvete inför barnen, att de har farit illa av det... Mina ungar är ju ett stöd för mig. Lina styr mig väldigt mycket. Hon har ju upplevt detta sedan födseln."*

Missbruket har gjort att Mia inte har kunnat ta hand om sina barn. Dessa är därför placerade utanför hemmet. Graden av sitt Mias missbruk varierar. Det har ökat när hon har blivit ensam. Barnen, och särskilt Lina, är ansvarstagande och har gett Mia ett stort stöd.

Att vänta barn kan vara en drivkraft att söka behandling visar Hilde och Laanemets med ett citat från intervjun med Vera (2000:137). *"Jag menar det är den tidpunkten i en kvinnas liv, tror jag, som man är mest mottaglig, mest motiverad att lägga av och förändra sitt liv, när man är med barn eller när man precis har fått ett barn."* En annan kvinna, Jenny, berättar också om sina skamkänslor inför att vara en missbrukande mamma (ibid. s 147): *"Jag skulle inte vilja gå ut och säga att jag är ensam mamma och alkoholist. Det vill man ju helst inte prata om, om man inte är tvungen till det, för man känner ju sig så jäkligt oduglig för en kvinna får ju inte vara sån."* Nilsson-Motevasel bekräftar föregående påstående med ett citat från behandlarna (1991:42): *"För kvinnor med barn, eller som väntar barn, är målet att hon ska kunna ta hand om dem... Naturligtvis också leva utan missbruk."*

Angående gravida kvinnor, moderskap och kvinnors relaterande skriver Holmberg (2000:32 f): *"Två relationer framstår som helt centrala för de kvinnliga gästerna: relationen till barnet/barnen och relationen till mannen. En viktig målgrupp för Sofia är gravida missbrukare..."* Holmberg fortsätter: *"Att fylla rollen som mamma kan kanske ge de kvinnliga klienterna självkänsla och ett socialt värde. Modern finns som en god tankefigur och har klara och tydliga konturer och uppgifter."*

Holmberg (2000) betonar att moderskapet inte ska ses som ett universalmedel mot missbruket, även om det kan stärka självkänslan hos kvinnor att vara behövd. En av behandlarna säger (ibid. s 33): *"Det är nog svårare att hitta sin kvinnoroll än sin mammaroll."*

Det empiriska materialet kan också analyseras med hjälp av övrig forskning om missbruk, feministisk forskning och teorin om genusystemet. Kvinnorna har chansen att antingen få ett ökat socialt värde om de lyckas vara en god mamma eller så riskerar de att ytterligare degraderas om de misslyckas (Trulsson 1998). Samhället ser moderskapet som det mest naturliga uttrycket för kvinnlighet, menar Ettore (i Trulsson 1998). Hon säger också att eftersom missbruket skadar den reproduktiva förmågan blir missbruket en attack på "den kvinnliga naturen" (ibid. s 37). Att kvinnor i högre grad än män tar hand om sina barn visar på en likadan dikotomi som i samhället i övrigt. Kvinnornas relationer till barnens pappor kännetecknas av konflikter, missbruk och övergivenhet (Trulsson 1998).

De kvinnliga klienterna berättar att barnen och relationen till dem är centralt. Barn till missbrukande mammor får ofta en alltför ansvarstagande roll som i exemplet med Mia ovan. Kraven på den missbrukande kvinnan att klara moderskapet är massivt och relationen till barnen är ambivalent. Dels finns det i könssocialisationen förväntningar på att flickan/kvinnan ska vara den omsorgsgivande parten (Bjerrum Nielsen och Rudberg 1988). Detta medför ett inre krav. Yttre krav förmedlas från samhället där det entydiga budskapet är att missbruk och barn inte hör ihop enligt Trulsson (1998). Bilden av den kvinnliga klienten som relationsorienterad kritiserar av Nilsson-Motevasel (1999:51) med orden: "*Och där står kvinnan igen mellan vaggan och spisen.*"

Enligt Holmbergs studie (2000) är alkohol och tablettmissbrukande kvinnor inte alltid uppmärksammade utanför behandlingskontexten därför att de har lättare att dölja sitt missbruk jämfört med narkotikamissbrukande kvinnor. Citaten från Britts och Mias berättelser visar också att den kvinnliga alkoholisten är mindre synlig än den kvinnliga narkomanen.

De presenterade citaten visar hur den sociala konstruktionen av *moderskapet* tar form bland Sofiaforskarna. Konstruktionen innebär en situation av missbruk, dålig psykisk hälsa, ensamhet och ett glest nätverk. Skam och skuld är viktiga redskap för att stämpla kvinnor som tvingats lämna bort sina barn på grund av missbruket. Kvinnan betraktas som avvikande från den "skötsamma" kvinnliga normen när hon kombinerar omsorgen om barnen med missbruk av narkotika. Att bli mamma kan vara ett sätt för kvinnan att komma ur sitt missbruk. Hon kan bli synlig och bekräftad, men inte som individ.

2.2.3 Sexualiteten

I beskrivningen av Sofia kvinnoinstitution betonar både Trulsson och Nilsson-Motevasel att Sofia är en fristad från män och att en viktig målgrupp är gravida missbrukare. Detta kan förklara varför sexualiteten behandlas kortfattat av Trulsson. De övriga empiriska källorna däremot är mer utförliga när det gäller det tredje och sista temat – sexualiteten.

Hilte och Laanemets citerar en kvinna som misshandlats av män (2000:143). *”Jag har ju använt sex väldigt mycket för att jag har varit så ömhets- och kärlekstörstande, så jag har använt det på det sättet istället. I och med det så har man ju hoppat in i helt fel relationer med misshandel och hot alltså...”* I analysen av denna kvinnas berättelse skriver författarna att kvinnan (ibid. s 161): *”...redan i de tidiga tonåren föll offer för en våldtäkt. Den misshandel hon varit utsatt för har satt djupa spår i hennes själ och allvarligt skadat hennes förtroende för andra människor. Hon har försökt ta livet av sig vid ett flertal tillfällen...”*

Den här kvinnan har svåra upplevelser med sig från barndomen. Vuxenlivet har inneburit ett förlängt och upprepat lidande i form av misshandel och sexuellt utnyttjande. Svårigheterna har ibland känts övermäktiga och resulterat i ett antal självmordsförsök. Brister i den känslomässiga kontakten med föräldrarna gör att kvinnor söker sig till män i sexualiserade relationer.

Många kvinnor har erfarenheter av hotar och misshandel i dessa relationer. Kvinnorna bryter upp men återvänder till männen i ett destruktivt beroende. Nilsson-Motevasel citerar behandlarnas berättelser (1991:23). De säger att kvinnorna är *”...Destruktivt beroende av män. Män försörjer kvinnor med droger. Kvinnor inrättar sig efter deras behov. Det är detta som är gemensamt för kvinnorollen...”* Hon fortsätter: *”...Det finns misshandlade kvinnor som går tillbaka till sina män för att de ej känner till något annat. De behöver vila från dessa relationer.”*

Kvinnoinstitutionen där män är frånvarande har varit en förutsättning som de kvinnliga klienterna har upplevt att de behövt för att kunna lämna sitt drogmissbruk och för att kunna bearbeta sin bakomliggande problematik. Behovet av en fristad belyses av nästa citat (Nilsson-Motevasel 1991:40). *”När en kvinna ska förändra sitt liv, behöver hon lugna (sic!) och ro runt omkring sig. Hon behöver en fristad. Kvinnor är hela tiden i relation till män,*

relaterar sig till män på olika sätt, för att förändras behöver hon komma bort från män.”

Syftet med kvinnoinstitutioner var bl.a. att skapa ett utrymme där den missbrukande kvinnan kunde bli synlig. Nilsson-Motevasel noterar att en av de kvinnliga behandlarna säger (1991:3): *”När vi har kvinnoinstitutioner, säger vi också att kvinnliga missbrukare finns.”* Kvinnors synliggörande är också en viktig uppgift för feministiska forskare. Trulsson hänvisar till Björlings utvärdering när hon skriver (1993:78): *”...kvinnornas synlighet är viktig.”*

Sexualiteten är ett av flera teman som Trulsson (1993) tar upp i samband med beskrivningen av Sofia. Den vuxna kvinnans sexualitet berörs bara i detta avsnitt och då i termer av att lesbiska kvinnor väcker starka känslor hos övriga kvinnliga klienter. Björling har i dagboksanteckningarna på Sofia noterat att sexualiteten tar stor plats. Detta kommenterar Trulsson med orden (ibid. s 78): *”Att vara lesbisk väcker känslor och detta resulterar i mycket behandlingsarbete kring sexualitet.”*

Med hjälp av övrig forskning om missbruk, feministisk forskning och teorin om genussystemet kan det empiriska materialet också analyseras. I missbruksvärlden är det uppenbart att mannen är norm, medan kvinnan betraktas som en avvikare. Kvinnor som behandlas inom projekt inte blir synliga som individer utan bara som ”den andra”, menar Mulinari (1996).

Holmberg (2000) vänder sig mot den bild av den missbrukande kvinnan som konstrueras i behandlingskontexten. Där betonas kvinnans utsatthet för incest, våldtäkt, misshandel och prostitution. I detta ljus blir den missbrukande kvinnans erfarenheter betraktade som specifika och extrema i relation till andra kvinnors. Detta framgår även av ett projekt som studerats av Mulinari (1996). Förväntningarna att hon skall finnas till för andra och att tillfredsställa andras behov är något som den missbrukande kvinnan delar med alla andra kvinnor, enligt Holmberg (ibid.). Trulsson (1998) menar att könsroller och genuskontrakt får en ytterligare betydelse i missbruksmiljöer där kvinnors möjlighet till frigörelse och ett självständigt liv är ännu mindre än i samhället i övrigt.

Inrättandet av enkönade behandlingshem har uppfattats som en garanti för att parbildning och sexualitet inte skulle kunna uppstå inom dess institutioner, menar Holmberg (2000). Detta resonemang visar att man uppenbarligen inte har räknat med att kvinnor kan ha lesbiska

relationer. Holmberg menar att det därför kan vara problematiskt för personalen att förhålla sig till dessa klienter (ibid.). Chodorows tolkning av objektrelationsteorin leder till två slutsatser som Hallberg (1992) vänder sig mot. Den ena är att könen uppstår i två väl avgränsade och könstypiska identiteter. Den andra är att denna könsteori blir normativ. Med detta avser Hallberg att teorin enbart förklarar ett beteende enligt förväntningarna på kön och inte avsteg från denna, d.v.s. att kvinnor kan vara lesbiska. Inte heller kan teorin förklara hur könsskillnad uppstår som socialt, historiskt och universellt fenomen, menar hon (ibid.).

Den sociala konstruktionen av den missbrukande kvinnans *sexualitet* visas i ovanstående citat och analys. Bland Sofiaforskarna framställs kvinnan som ett offer i relation till mannen. Detta antas bero på kvinnans relationsorientering som kan upplevas som om hennes existens hotas när hon separerar från mannen, även om relationen är destruktiv. Konstruktionen av den missbrukande kvinnan som relaterande och utsatt för mäns sexualiserade våld har ifrågasatts. Detta för att det skulle innebära att hennes verklighet inte delas av icke missbrukande kvinnor.

Genom forskningen om missbrukande kvinnor och feministisk forskning blir kvinnors situation i allmänhet och missbrukande kvinnors i synnerhet förhoppningsvis mindre osynlig. Detta är tankegångar som väckts genom denna studie och som kanske kan förändra den sociala konstruktionen av den missbrukande kvinnan i behandlingskontexten.

2.2.4 Sammanfattning

Kvinnans *uppväxt* har präglas av övergrepp, misshandel, separationer och frånvarande eller svaga föräldrar i dåliga sociala miljöer. Relationer till föräldrarna är ofta ambivalenta. Flickan riskerar att ta ett alltför stort ansvar om den ena eller båda föräldrarna har missbruksproblem. Kvinnans eget missbruk anses som ett normbrott som har sina rötter i de sviktande relationerna under barndomen. Men bilden som forskarna ger visar också på att välfärdssamhället brister i omsorgen om döttrarna till missbrukande kvinnor och män.

Moderskapet och relationerna till barnen är centralt i den bild som forskare ger av den missbrukande kvinnan. Hon ses som avvikare från idealbilden och myten om den goda modern. Som missbrukare och mor har kvinnan ofta ett glest nätverk och hon lider ofta av psykiska problem. Att bli gravid och få barn kan stärka den låga självkänslan. Genom moderskapet kan kvinnan få bekräftelse på att hon är behövd så länge barnet är litet.

Moderskapet gör att kvinnan blir sedd men inte nödvändigtvis som individ. Enligt Trulsson (1998) återvände de allra flesta kvinnorna i studien till sina män och till missbruket under barnets första levnadsår. Skam och skuld känslor över att tvingas lämna bort barnet är inte ovanligt.

Sexualiteten är det område där förväntningar på att kvinnan skall ställa upp för mannen på hans villkor som störst. Kvinnors osynlighet i allmänhet och den missbrukande kvinnans i synnerhet kommer av den manliga norm som förutsätter kvinnors underordning. Holmberg (2000) menar att manligt sexuellt utnyttjande av kvinnor när båda parter missbrukar betraktas som en del av missbrukskulturen istället för som ett uttryck för mäns dominans över kvinnor. Situationen framstår därigenom som oproblematiserad, menar hon. De missbrukande kvinnornas relationer till män betraktas av de kvinnliga behandlarna som destruktiv (Nilsson-Motevasel 1991). I dessa relationer ses kvinnan som ett offer. Problemet med att fokusera offret är att ”förövaren tillåts försvinna in i skuggorna”, menar Holmberg (2000:21). Som en reaktion på våld och sexuella övergrepp kan kvinnan försöka ta sitt liv (Hilte och Laanemets 2000).

3. RESULTAT OCH SLUTDISKUSSION

Resultat

Ur konstruktionen av den missbrukande kvinnan hos Sofiaforskarna som har belysts med citat ur de empiriska källorna har en bild växt fram. En bild som tyder på att den missbrukande kvinnans *uppväxt* präglas av ambivalenta relationer som om de bearbetas skulle ge en ökad samhörighet med andra kvinnor som t.ex. de behandlande kvinnorna. Missbruk hos föräldrarna, våld och sexuellt utnyttjande av fäder eller andra manliga närstående är vanliga erfarenheter hos flickan. Svåra förhållanden under uppväxten bidrar till en känsla av att inte vara sedd som flickan bär med sig in i vuxenlivet. Uppväxten har även positiva inslag som omtanke och välvilja från de vuxnas sida.

Forskarna som studerat Sofia kvinnoinstitution visar att relationen till barnen är central för kvinnan. Barnen tar ofta ett stort ansvar för sina mödrar, liksom dessa har tagit för sina egna mödrar när de var barn. Missbruk i kombination med *moderskap* fördöms hårt av samhället.

Känslor av skuld och otillräcklighet drabbar kvinnor som tvingas lämna bort sina barn. Ibland kan moderskapet medföra att kvinnan försöker förändra sitt missbruk. Missbrukande kvinnor har ofta dålig psykisk hälsa, de är ofta ensamma därför att deras nätverk är glest. Moderskapet kan också innebära att kvinnan blir synlig och bekräftad men inte som individ.

Det tredje temat som använts för att studera forskarnas konstruktion av den missbrukande kvinnan är *sexualiteten*. Sexualiteten är en viktig aspekt av den kvinnliga identiteten. För att undvika sexuella relationer finns det inga män på Sofia kvinnoinstitution. Kvinnorna förväntas alltså underförstått vara heterosexuella. Ofta beskrivs den missbrukande kvinnan som offer i relation till mannen. Hennes utsatthet i form av våldtäkt, misshandel och prostitution betonas i behandlingskontexten. Trots detta finns det likheter med de behandlande och icke missbrukande kvinnornas erfarenheter.

Slutdiskussion

Sofiaforskarnas konstruktion av den missbrukande kvinnan i behandlingskontexten är övervägande entydig. Som sådan får den stort genomslag både i utbildning av socionomer och behandlare och i behandling av missbrukande kvinnor. Problemet med sociala konstruktioner är att de är nödvändiga för att förstå och hantera sociala verkligheter samtidigt som de kan bli ett hinder att se individen. Dessa individer är inte bara människor som definierats som kategorier i den sociala och kulturella kontexten utan de är också individer som kan uppleva smärta (Jameson i Salomonsson 1998). De verkliga individerna, de kvinnliga missbrukarna, är naturligtvis mer komplexa än de bilder eller konstruktioner som uppstått bland forskare m.fl.

En orsak till att konstruktionen är så entydig skulle kunna vara att det vanligtvis är kvinnor som har så stora missbruksproblem att de blir upptäckta som får möjlighet till vård. Det skulle också kunna vara så att de som avviker från Sofiaforskarnas konstruktion inte blir sedda just därför att de avviker från konstruktionen av kvinnan som offer för mannens sexualitet och våld. Trots en problematisk social bakgrund och en samhällelig stämpling klarar många av dessa kvinnor att genomgå en behandling som ställer stora krav på ett förändrat levnadsmönster. Detta tyder på att dessa kvinnor också har en styrka utöver det vanliga. Nilsson-Motevasel (1991) och Holmberg (2000) bekräftar delvis denna tanke men det är inte deras huvudsakliga intryck.

Konstruktionen av kvinnan som offer kan förklaras av att behandlingen på Sofia kvinnoinstitution är inriktad på terapi med utgångspunkt i Chodorows objektrelationsteori. Behandlingen syftar till att synliggöra kvinnor men förklaringarna till hennes problem stannar på individnivå. Att osynliggöra en individ eller en grupp är en av de fem härskarteknikerna som har presenterats av den norska psykologen Berit Ås. Detta maktmedel bidrar till kvinnors underordning och mäns överordning. Forskare som har problematiserat kön, de feministiska forskarna, har utgått från endera biologiska eller sociala förklaringar till kvinnors sociala underordning.

Särartsfeminismen utgår från den biologiska grunden och betonar vad kvinnor är (Mulinari 1996). Detta skapar en sorts fatalism som gör det svårt att se att missbrukande kvinnors stämpling även kan ha strukturella orsaker. Ett socialkonstruktivistiskt synsätt ger trots dess svagheter större möjligheter att synliggöra och förändra kvinnors situation oavsett missbruk. För att missbrukande kvinnor ska kunna dela samma livsrum och ha samma valmöjligheter som män och icke missbrukande kvinnor tror jag att genussystemets båda principer, dikotomin och hierarkin, måste förändras.

Till sist undrar jag om Sofia kvinnoinstitution är en plats där kvinnor kan reparera sin bakomliggande problematik och samtidigt få verktyg för ett aktivt deltagande i samhället. Jag undrar också om samhället är redo att förändra de strukturer som legaliserar mäns våld mot kvinnor. Skulle detta i så fall kunna leda fram till att män i högre utsträckning än för närvarande erbjuds en behandling som gör dem medvetna om och redo att förändra sitt destruktiva beteende gentemot kvinnor?

”Män och kvinnor befinner sig

vid en historisk skiljeväg

där de håller nycklarna

till varandras

befrielse.”

*

Susan Faludi

4. KÄLLFÖRTECKNING

Bjerrum Nielsen, Harriet & Rudberg, Monica (1988) Hur flickor blir flickor och pojkar blir pojkar, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1.

Björk, Nina (2001) *Under det rosa täcket, Om kvinnlighetens vara och feministiska strategier*, Stockholm, Wahlström & Widstrand Pocket, första utgåvan 1996.

Brante, Thomas & Fasth Eva (1982) *Termer i sociologi, Innebörd och sammanhang*, uppslagsord diskurs, Stockholm, Liber.

Eduards, Maud (1995) En allvarsam lek med ord, i Utredningen om insatser för kvinno- och jämställdhetsforskning *Viljan att veta och viljan att förstå: kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning: slutbetänkande*, SOU 1995:110, Stockholm, Fritzes.

Fahlgren, Siv (1998) *Diskursanalys, kunskap och kön, ett försök att utveckla en teoretisk ram och ett arbetssätt för en diskursanalys av vetenskapliga texter*, Umeå universitet.

Goldberg, Ted (2000) *Narkotikan avmystifierad, Ett psykosocialt perspektiv*, Solna, Academic Publishing of Sweden, andra omarbetade upplagan.

Gothlin, Eva (1999) *Kön eller genus?* Göteborg, Nationella sekretariatet för Genusforskning.

Hacking, Ian (2000) *Social konstruktion av vad?* översättning Bengt Hansson, Stockholm, Thales.

Hallberg, Margareta (1992) *Kunskap och kön, En studie av feministisk vetenskapsteori*, Göteborg, Daidalos.

Hilte, Mats (1996) *Avvikande beteende – en sociologisk introduktion*, Lund, Studentlitteratur.

Hilte, Mats (2000) *Förändring och kön i socialt arbete*, Lund, Meddelanden från Socialhögskolan nr 4.

Hilte, Mats & Laanemets, Leili (2000) *Berättelser om missbruk och vård, Om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram*, Lund, Meddelanden från Socialhögskolan nr 1.

Hirdman, Yvonne (1989) Makt och kön, i Pettersson, Olof (red.) *Maktbegreppet*, Stockholm, Carlssons, andra upplagan. Se även Kvinnostrategier för makt, i *Makt och kön*, Delegationen för jämställdhetsforskning, Jämfo, rapport nr 2, 1985.

Hirdman, Yvonne (1993) Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning, i Ericsson, Christina (red.) *Genus i historisk forskning*, Lund, Studentlitteratur. Tidigare publicerad i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3, 1988.

- Holmberg, Carin (1993) *Det kallas kärlek*, Göteborg, Anamma.
- Holmberg, Carin (2000) *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling, Empiriska exempel och teoretiska funderingar*, Stockholm, Sköndalsinstitutets Arbetsrapportserie nr 4.
- Holmberg, Carin & Lindholm, Margareta (1995) Feministisk teori, i Månsson, Per (red.) *Moderna samhällsteorier – Traditioner, riktningar, teoretiker*, Stockholm, Rabén Prisma, fjärde reviderade upplagan.
- Lao Tsu, ur *Tao Te Ching*, No Two, A New Translation by Gia-Fu Feng and Jane English (1972), New York, Random House, Vintage Books.
- Merriam, Sharan B (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*, Lund, Studentlitteratur.
- Mulinari, Diana (1996) Kvinnoprojekt och feminism, i Sahlin, Ingrid (red.) *Projektets paradoxer*, Lund, Studentlitteratur.
- Nilsson-Motevasel, Ingrid (1991) *Kvinnor som behandlar kvinnor*, Lunds universitet, Sociologiska institutionen, C-uppsats.
- Nötesjö, Gunilla & Tegborg, Elisabeth (1999) *Tur och retur Kvinnorummet, En studie om drop-out vid ett behandlingshem för kvinnor*, Stockholm, Kvinnoforumgruppen.
- Salomonsson, Karin (1998) *Fattigdomens besvärjelser, Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Lund, Historiska Media.
- Trulsson, Karin (1993) *Kvinnorummet – vision, verklighet, vardag*, Stockholm, Kvinnoforum Utbildning.
- Trulsson, Karin (1998) *Det är i alla fall mitt barn*, Stockholm, Carlssons.
- Trulsson, Karin & Länne, Lotta & Nötesjö, Gunilla (1997) *Kvinnor på väg in från kylan, Bilder av kvinnor och missbruk*, Stockholm, Kvinnoforum Utbildning.